Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 8/11 Fall 2013, p. 163-173, ANKARA-TURKEY

17. VE 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN AVRUPA İLE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ*

*Nurullah KARTA***

ÖZET

18. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ticareti Batılı ülkelere karşı etkin bir durumda iken, Batı'nın yeni ticari yollara hâkim olması ile başlayan ve saniyeleşme sürecini tamamlamasıyla devam eden dönem içerisinde Osmanlı ticari etkinliği giderek zayıflamaya başlamıştır. Batılı tüccarların Osmanlı topraklarında ki ticari faaliyetleri 18. yüzyılın başlarından itibaren etkili olarak sürdürdükleri görülmektedir. Bu dönemde Hollanda ve İngiltere gibi sömürge sahibi Avrupa devletleri başta olmak üzere, Avusturya, Rusya, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin Osmanlı dış ticaretindeki payı belirgin bir şekilde artış gösterme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu dönemde Avrupa'da en önemli olay burjuvazi sınıfın ve şehirlerdeki soylu olmayan toplulukların daha güçlü hale gelerek toplumda etkin bir sınıf oluşturmalarıdır. Bu oluşumlar sosyal ve ticari hayatı hızla değiştirerek yeni ekonomik kurumların ortaya çıkmasını da hızlandırmıştır.

Batının merkantilist politikalarının etkisi Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkilediği gibi Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar da Osmanlı Devleti içindeki ticari faaliyetlerini arttırmaya çalışmışlardır. Özellikle; Galata Bankerleri, kamu ve özel finans alanlarında bir hayli etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında yapılan ticaretle ilgili sözleşmelerde Avrupalı tüccarların lehine bir takım uygulamalar yürürlüğe sokulmuştur. Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarlar da bu yönde söz sahibi olmak için bir hayli çaba sarf etmişlerdir. Gayrimüslim tebaanın zaman içerisinde elde ettikleri bu gücü Osmanlı Devleti aleyhine kullandıkları da olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti radikal tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada, 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Batı ülkeleri arısında ki ekonomik ilişkiler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüccarlar, Ticaret, Batı, Osmanlı Devleti, Sanayileşme.

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. YYU Eğitim Fakültesi, El-mek: nurullahkarta@hotmail.com

ECONOMICAL RELATIONS OF OTTOMAN EMPIRE WITH EUROPE DURING THE 17TH AND 18TH CENTURIES

ABSTRACT

While until beginning of the 18th century the foreign trade of Ottoman Empire was better than European countries, exploration of new trade roads and completion of industrialization by Europeans caused to reduce the effectiveness of Ottoman's foreign trade. Activities of European traders in the land of Ottoman Empire were seem to increase significantly form at the beginning of 18ht century. During this time, primarily colonial countries such as Holland and England from European countries were on the way and Austria, Russia and Central and Eastern European countries increased their profits of foreign trade within Ottoman Empire.

As the Westerner' Mercantilist politics negatively influenced the Ottoman's economy, the Non-Muslim citizens of Ottoman Empire also increased their trade activities. Especially these mercantilist politics were very effective in Galata Bankers and public and pirate finance areas. Furthermore, international agreements between European countries and Ottoman Empire served to favor European countries' traders. Non-Muslim citizens of Ottoman Empire were also tried to be more powerful actor in trade sector of Ottoman Empire. At the same time, Non-Muslim citizen of Ottoman Empire used their power in trade sector against Ottoman Empire. As a result of these negative conditions, Ottoman Empire had to take radical precautions.

In this study, economical relations between European countries and Ottoman Empire during the 17th and 18th centuries will be studied.

Key Words: Merchants, trade, Europe, Ottoman Empire, Industrialization.

Giriş

17 ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda geçmiş dönemlere göre farklı ticari ve ekonomik özellikler gösteren ve olumsuz sonuçların yaşandığı bir dönem olmuştur. Zira, bir zamanlar dünyada başat güç olan Osmanlı devleti bu yüzyıla girerken rakibi olan Avrupa devletlerine karşı etkin bir pozisyonunda uzak, tam tersi savunma pozisyonuna geçmiş bir devlet durumundadır. Diğer yandan, askeri alanda modern tekniklerin yeteri kadar tatbik edilemeyişi neticesinde Osmanlı kuvvetleri savaş meydanlarında sürekli olarak mağlubiyetler almaya başlamıştır. Bundan dolayı, her defasında mağlubiyetle sonuçlanan savaşların finanse edilmesi sorunu ortaya çıkmıştır.[1] Devleti Osmaniye'de savaş meydanlarında alınan mağlubiyetlerin faturası devlete çok pahalıya mal olmuştur. Bir örnek verecek olursak Viyana Muhasarası'nın getirmiş olduğu başarısızlığı Kara Mustafa Paşa'ya fatura eden merkezi yönetim bundan dolayı Kara Mustafa Paşa'nın bütün mal varlığına el konulmuştur. Sadece buradan elde edilen gelir Osmanlı parasıyla yaklaşık olarak 225

[1] Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri", **Belleten**, CLVII, Aralık 1993, *TTK*, Ankara 1994, s. 751-780.

milyon akçedir. Buda dönemin devlet hazinesinin neredeyse %20'sine tekabül etmektedir.[2] Mağlubiyetlerin finansmanı tarım gibi klasik ve çok getirisi olmayan ekonomik gelirler ile karşılanmaya çalışılmış ise de bu yeterince etkili olamamıştır. Ayrıca buradan elde edilen gelirlerin bir kısmı silah sanayinin yapımı, bakımı ve onarımında kullanılmıştır.[3]

1683–1699 yılları arasında gerçekleştirilen Viyana muhasarası, Osmanlı Devletinin Avrupa'ya karşı ilk büyük mağlubiyeti olmuştur. Viyana Bozgunu (1683) ile Karlofça Antlaşması (1699) arasında üç, bazen dört cephede devam eden savaşlar, Köprülüler Dönemi'nin 1660'lardan sonra bir süre için devam ettirdiği izafi düzenlilik de ortadan kalkmıştır. 18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti çoğu eyaleti bir bütün olarak, o eyaletlerdeki bazı güçlü kesimlere ayrıcalık vermek zorunda kaldı. Bunun neticesinde, 18. yüzyıla miri, mukataa ayrıcalıklarını malikâne olarak ele geçiren güçlü kesimler, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu bölgesinde merkeze karşı bağımsız sayılabilecek siyasi egemenlik sahaları oluşturdular.[4]

Âyan tarzı eyalet yönetimi, yerleşik nüfusun yaşadıkları bölgeyi kendilerinin yönetmesi manasına gelmesinden ötürü, büyük nüfuslu yerleşim yerlerinden kasabalara hatta köylere değin her bölgenin söz sahibi zengin ve nüfuslu kişilerin merkezi yönetimden aldıkları yetki çerçevesinde kendi aralarında hiyerarşi oluşturmaları sosyal bakımdan bir zorunluluk haline gelmişti.[5] 17. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlayan ayanlık sistemi Anadolu'nun çoğu yerinde önemli rol oynamaya başlamıştır. Âyanlık, 18. yüzyılın ortalarına doğru önce Anadolu'nun bir çok önemli sancak ve kazalarında ve 18. yüzyılın ikinci yarısında ise bütün Anadolu'da hemen hemen köylere kadar her yerde görülmeye başlamıştır.[6] Ayanlar, Bab-ı Ali'nin veyahut sancak beyinin istediği vergileri toplarken bazen de kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli suiistimaller yapmışlardır. Bunlar "âyaniye", "âyanlık ücreti" ya da "âyan caizesi" adı ile kendileri adına haraç topladıkları gibi bazen de "tevzi defterlerine" kendileri için vergi eklemekteydiler. Bu şekilde deftere istenilenden fazla vergi yazıp aradaki farkı daha sonra kendilerine ayırıp, kendi çıkarları doğrultusunda harcadıklarından dolayı halk tarafından şikâyete maruz kalmaktaydılar.[7] Nihayet 1864'de eyalet yasası çıkarılarak ayanların bağımsız davranma faaliyeti azaltılmaya çalışılmıştı.[8]

Bu yüzden merkezde, siyasal iktidar sahiplerinin değişmesine padişahlardan vezir ve paşa hane halklarına kadar yansıdı ve taşranın siyasal yaşamında önemli dönüşümler meydana geldi. Genel olarak bakıldığında 17.ve 18. yüzyıllarda taşradaki siyasal güç, faaliyetlerinde başkentten daha özerk bir yapıda olduğu görünmekteydi. Neredeyse her yerde, birçok insanın gündelik hayatında merkezi devletin önemi gözle görülür bir şekilde azalma gösterirken, tam tersine yerel gayri Müslim ailelerin etkisinde artma göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin çok geniş bölgeleri taşradaki âyanlara mensup ailelerin siyasal egemenliği altına girmiştir.[9]

Gayrimüslimlerin bir diğer dikkat çeken özelliği ise, 17. ve 18. yüzyıllarda iki-hane sisteminde mukataa sahipleri olarak toprakların denetimi mekanizmasını elinde bulundurmaları artı plantasyon benzeri çiftliklerin çoğalması ve toprak ıslahı konularında yeni bir tür "girişimci" olarak öne çıktığı görülmektedir. Hem genişleyen yabancı pazarın tesiri, hem de mültezim ve yerel askeri

[2] Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003, s.23.
[3] Birten Çelik "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler*:* Orducu Esnafi", **EJOS**, No. 11,2004, s. 30, 31.
[4] Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.371.
[5] Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II *(*1453-1559),** Barış Kitapevi, Ankara 1999, s.53.
[6] Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.13.
[7] Yücel Özkaya, a.g.e., *s.*147.
[8] Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s.48.
[9] David Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922,** çev: A. Bertay, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.85

gücün başı olarak işgal ettikleri yerlerin konumunu himaye etmek için paraya ihtiyaç duyuyor olmalarının zorunluluğu, onları ekonomik açıdan ilerlemeye iten sebeplerdir.[10]

17. Ve 18. Yüzyılda Avrupa'da Durum

17. ve 18. Yüzyıllarda yaşanan savaşların Avrupa devletlerine ekonomik maliyeti takriben, milyonluk sterlin ile ölçmek mümkündür.[11] 17. yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin hızla büyümesi ve akabinde artan denetimler yoluyla vergi gelirleri sayesinde, toplumda ekonomik olarak artık değer hızla artmıştır. Bu gelişme Avrupa genelinde gözlenmekle birlikte, Fransa özelinde daha da önemli bir boyut kazanmıştır. Bunun somut sayılabilecek bir örneği, düzenli ordudaki asker sayısının hızlı artışında görülmektedir. 15. yüzyılın ortalarında yaklaşık 40 bin askeri olan Fransa, 18. yüzyılın başında bu sayıyı on katına çıkarmıştı. Aynı dönemde İngiltere'deki artış ise, ancak 3,5 kat civarında kalmıştı. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde her geçen gün artan bir bürokratikleşme ağırlık kazandığı görülmektedir.[12] Bütün bu süreçlerin altında yatan asıl temel sebep, doğrudan devlet ile ekonomi arasındaki ilişkilerin yol açtığı sebepler denilebilir. Büyüme ve merkezileşme sürecine girmiş olan merkeziyetçi rejimin en önemli kaygısı, giderlerini azaltmak, daha da önemlisi gelirlerini artırmak olmuştur. Bunun neticesinde devletin ekonomik işleyişini belirleyen, iktisadın, devlet nazarında gittikçe daha çok bir gelir kaynağı yaratma ve zenginleşme aracını ortaya çıkarmada kabul görmesidir.

Bunun en önemli unsuru ise, devletin vergi gelirlerine bakış açısı olarak sabit fikre varan bir alaka duyması ve dolayısıyla hazine gelirlerini mümkün olduğunca yüksek düzeye yükseltme (fiskalizm) politikası takip etmesidir[13]. Diğer bir seçenek olarak borçlanma mekanizmalarını ve siyasi güçten hareketle iktisadi ilerlemeye yarayan tüm araçları katmak gerekir. Bunun da ötesinde, tıpkı Osmanlı Devleti veya İspanya/Habsburg monarşisinde olduğu gibi Fransa'da da, vergi gelirlerine ek olarak veya bu gelirleri daha hızlı bir şekilde nakde çevirmek kaygısı ve yeni önlemlerle, devletin borçlanma ve gelir elde etme olanaklarını geliştirmesidir.[14] Osmanlı Devleti'nden pek de farklı olmayarak, Fransa Krallığı'nın başlıca sorunu borçların geri ödenmesinde karşılaşılan zorluklardı. Dolayısıyla az çok sistematik bir borç ertelenmesi, konsolidasyon veya doğrudan doğruya reddine varan bir eğilim baş göstermekteydi. 16. yüzyıldan itibaren gittikçe hızlanan bu süreç, 17. yüzyılın ortalarına doğru ülkeyi iflasın eşiğine getirmişti. 1640 ve 1650'lerde talan edilmiş devlet hazinesini tekrar doldurabilmek için %50'lere varan faizlerle borçlanmalara gidilmiştir.[15] Avrupa devletlerindeki savaşların finansman alanı, pek çok aile veya kişi için yeni kazanç aracı olarak görülmüştür. Ancak, Osmanlılar Batıdaki gelişmelere ilgi duymaması ya da ciddiye almaması gibi güçlü olduğu dönemden itibaren hatta İslam'ın yayılmakta olduğu zamanlardan beri Hıristiyan Batı'nın vereceği bir şey olmadığı ve Hıristiyanlara fazla güven duyulmaması gibi sebepler esas alınarak savaş girişimciliğinden ticari girişimciliğe geçmeyi başaramamışlardır.[16] Bundan ötürü, savaş girişimciliği yani yağma ve korsanlık seferleri bütün toplumlarda olan ve Avrupa'daki sermaye birikiminin de temel öğesi oluşturmuştur. İspanyollar Güney Amerika'yı sömürürken, İngilizler de İspanyol gemilerini yağma ederek sömürülerine hız vermişlerdir. İspanyollar parayı ellerinde tutamadılar ancak Kuzeyliler bunu ticari sermayeye dönüştürmeyi başardılar. Çok uzun bir süre askeri ve ticari sermayede (özellikle

[10] Halil İnalcık**,** "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak; çev: Z. Altok, , **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1998, s.24.
[11] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev: B.Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s.92.
[12] Edhem Eldem, "Osmanlı Devleti ve Fransa: 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırılmalı Bir Bakış", Osmanlıdan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar: **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1993, s. 20, 21.
[13] Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2000, s.64.
[14] Eldem**, a.g.e.** , *s.* 22.
[15] Eldem**, a.g.e.** , *s.* 23.
[16] Bernard, Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, TTK, Ankara 1998, s.41.

denizlerde) aynı şeyin olduğu görülmektedir. İngiliz sermayesi ise Hindistan'ın talan edilmesi ile zirveye ulaşmış ve bu durum 18. yüzyılın sonlarında başlayan sanayi devriminin önemli ateşleyici sebeplerinden birisini teşkil etmiştir.[17] Osmanlı yenilgilerinin nedenlerini açıklama daha önceki yüzyılların zaferlerini açıklamak kadar zordur. 16. yüzyılın ilk yarısında, Yeni Dünya'nın zenginlikleri Avrupa'ya akarken, yeni üretim araçları gelişti ve askeri dengeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndü. Osmanlılar askeri teknoloji alanındaki üstünlüklerini kaybetmeye başladılar.

Avrupalı düşmanlarıyla önce aynı düzeyde, sonra da onlarınkilerden daha geri silahlar ve taktikler kullanarak savaşır oldular. Ayrıca, eskiden saldırı ve savunma savaşlarında askeri dengenin saldıran taraf lehine bozulması Osmanlılara avantaj sağlamış, fakat artık savunma sistemleri gelişmiş ve çok pahalılaşmıştı Saltanat dönemi pek çok zafere tanıklık etmiş; Kanuni Sultan Süleyman, Zigetvar surları önünde ölürken, tahkim edilmiş kentlere saldırmanın güçlüğü acı bir şekilde görülmüştü. Surlarla korunan şehirler, savaşlarda gittikçe daha çok rastlanan bir unsur halini almaktaydı.[18]

Nitekim Batı ekonomileri, yeni teknolojilerin ve savunma savaşlarının giderek yükselen maliyetlerini, Yeni Dünya'dan akan muazzam zenginliğin de yardımıyla, daha rahat karşılayabilmekteydi. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin şehirlerdeki küçük sanayi üretimi üzerindeki denetiminin zayıflaması, devletin mali istikrar sağlayamaması ve köylülerin şehirlere göçü ile uzun savaşlar neticesi harap duruma gelen şehirlerin pazar çekiciliğinin ortadan kalmasıdır.[19] 18. yüzyılda Avrupa'da her zamankinden daha merkeziyetçi bir nitelik kazanmakta olan mutlak monarşiler ortaya çıktı. Osmanlılar, bir dereceye kadar bu sürecin içinde yer alırken, dünyanın diğer devletleri dışında kaldı. İran Devleti yüzyılın ilk bölümündeki kısa yükseliş sonrasında zayıflayıp çöktü ve 20. yüzyıl başına kadar herhangi bir organize güç oluşturamadı. Daha da doğuda, Moğol Devleti ve Hindistan'ın diğer bölgelerinin tamamı Fransız veya İngiliz egemenliği altına girdi.[20]

17. yüzyıla sömürü yarışına baktığımızda sömürü yarışından en çok karla ayrılan devlet İngiltere olmuştur. Nedeni ise iyi incelendiğin de görülecektir ki, İngilizler diğer Avrupa Devletleri ve Osmanlı Devleti gibi vergilerini tarım üzerine odaklamamışlar. Tam tersine farklı alanlardan özellikle de ticaret ve ticarete dayalı vergi yöntemini geliştirmişlerdir. Birçok Avrupa ülkesinde vergileme sorunu, yetersiz gelir toplamaktan kaynaklanmamakta, sosyal otorite sorunundan ileri gelmekteydi. Britanya'da bu tür sorunlar söz konusu olmamıştır. Çünkü değişen mali ihtiyaçlar karşısında vergi yöntemleri ve uygulamaları da değiştirilmiştir. Bu anlamda Britanya'da devlet, ekonominin her alanına vergilerle müdahale etmiştir denilebilir.[21] 17. yüzyıl sonunda ekilebilir alanlardaki komünal köylü mülkiyeti Fransa'da %50, İngiltere'de %25–30 oranındaydı. Devlet yapılarının nüfuz etme yeteneklerine göre İngiltere bireysel, Fransa kolektif vergi toplama yöntemine yönelmiştir. Özü itibarıyla karşılaştırıldığında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı vergi sistemi avarız hanelerinde olduğu gibi "kolektif vergi sistemi"dir. Devletin, ülkenin bütün altyapısal kaynaklarını kullanabilmek amacıyla saldığı vergiler, ilgili mahallelerin hanelerine bölüştürülerek toplanmaktaydı.[22] İngiltere'de, ise vergileme açısından sosyal muafiyet yoktu. Ülkenin 17. yüzyılda artan zenginliği ticaretten ileri geldiğinden ticareti vergilemek kolaydı. 1640–1660 İngiliz Devrimi'nden sonra İngiltere'de Kilisenin vergileme yapması durdurulmuş, iltizam

[17] M. Tanju Akad, **Osmanlıların Stratejik Sorunları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1995, s.150.
[18] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, TTK, Ankara 1998, s.36-37.
[19] Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s.19.
[20] David Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, çev: A. Bertay, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.74.
[21] Richard Price, **British Society 1680-1880 Dynamism, Containment and Change**, Cambridge University Pres, 1999 s. 135,136.
[22] Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008 s. 114-115.

kurumu yavaş yavaş ortadan kaldırılmaya başlanmıştı. Parlamento, Krallığa gümrük, dolaylı vergiler ve arazi vergileri gibi sürekli vergiler vermiş; vergiler ulusal olarak birleştirilmiş oranlarda alınmaya ve vergilerin toplanması hazinenin kontrolü altında devlet görevlileri tarafından yapılmaya başlanmıştı. Vergi oranları, vergi mükelleflerinin temsili gücü Parlamento tarafından kabul edildiği için yüksek tutulmuştu. 1689–1717 yılları arasında vergi oranları üç misli artırılmış, İngilizler Avrupa'da en çok vergilenen halk durumuna gelmişlerdir. Vergi gelirlerindeki artış savaş maliyetlerinin artırılmasını sağlamış, böylece 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında İngiltere önemli bir askeri güç olarak görülmeye başlamıştır.[23]

Osmanlı Devleti baktığımızda ise 18.yüzyılda zayıflamış, Fransa, Osmanlı yönetiminin muhafaza ve takviyesine destek vermiş ve bunun karşılığında da kendi çıkarlarını güçlendirip genişletmiştir. 1740 Kapitülasyonu bunu göstermektedir[24]. Bu sayede Osmanlı Devleti içinde en imtiyazlı devlet olma durumunu kazanmıştır. Fransız İhtilali öncesinde Osmanlı Devleti en fazla ihracat ve ithalat yaptığı ülke Fransa idi. Osmanlı memleketlerinde oturan Fransızlar'dan haraç alınmaması ve Fransız tüccarları ile her hangi bir kimse ihtilafa düştüğünde kadı huzurunda Fransız tercümanları yok ise davalara bakılmaması şeklinde Fransız tebaasını koruyan hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca, Osmanlı memleketlerinde açık denizlerde gemiler, kadırgalar ve donanmalar Fransız gemileriyle buluştuklarında birbirlerine zarar vermeleri yönünde yine koruyucu hükümler bulunmaktaydı[25].

Fransız İhtilali sırasında Osmanlı Devleti, eski ve yeni rejim taraftarlarına karşı tarafsız bir tutum izlemiş ve 1795'den itibaren de ihtilal hükümetini resmen tanımıştır. Osmanlı -Fransız İlişkileri, Fransız İhtilali'nin ilk döneminde gevşemiş olmakla birlikte Napolyon'a kadar çok önemli bir değişiklik geçirmemiştir. Fakat Fransız İhtilalı süreci Napolyon Bonapart' ın nüfuzu altına girdikten sonra Fransa'nın Doğu politikası da önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemde, Fransa dünyadaki gücünü Napolyon'un Osmanlı toprakları üzerine oluşturduğu projelerle de gerçekleştirmeye yönelmişti. Ona göre, Akdeniz'de Hint ticaret yolunun en önemli noktası Mısır'dı.

Eğer Mısır Fransızlar tarafından alınırsa Hint ticaret yolu kesilmiş olur ve rakipleri olan İngilizlere büyük bir darbe vurulur ve onlar da mücadele halinde oldukları Fransa ile barışa mecbur olurlardı. Çünkü İngiltere'yi yenmeksizin Fransa'nın istediği gibi bir barış olamazdı. Napolyon'un Doğu ile ilgili politik düşünce ve tasarıları bunlarla sınırlı olmayıp çok daha genişti. Mısır'da başarılı olduktan sonra, Filistin ve Suriye'ye hatta tüm Osmanlı Devleti'ne hükmetmeyi bile düşünebilmekteydi. Napolyon'un Mısır' a asker çıkarmasından itibaren Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arası açılmıştır. 18.yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bu değişikliğin nedeni, Napolyon'un hırs ve hayalleri ile Direktuvar'ı idare edenlerin zaaf ve acizlikleriydi. Fransa'nın Doğu politikası Napolyon'un açtığı bu yeni çizgiden 19. ve 20.yüzyılda da bütünüyle ayrılamamıştır.[26]

17 ve 18. yüzyılda Avrupa'da Meydana Gelen Gelişmelerin Osmanlı Ekonomisi'ne Etkisi:

17. Yüzyılın ilk döneminden başlayarak devam eden süreçte, Rönesans, reform, coğrafi keşifler ve yeni ticaret yollarının keşfedilmesi ve Avrupalı ulusların kontrolü altına geçmesi neticesinin bir sonucu olarak, Avrupalılar dünya ile iktisadi-malî ilişkilerinde inisiyatif kullanabilen, söz sahibi olabilen bir pozisyona yükseldiler. Avrupa'nın ekonomi alanında ilerleme kaydetmesi aynı zamanda o dönemin en büyük iktisadi-malî gücü olan Osmanlı Devleti'nin

[23] Frank Tallet**, War and Society In Early Modern Europe 1495-1715,** Routledge, London 1997, s. 209.
[24] Yusuf Akçura**, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. Ve XIX. Asırlarda)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1940 s.52.
[25] Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyat, İstanbul 1981. s. 86-87.
[26] Yusuf Akçura**, a.g.e.**, s.57- 61.

çöküşü; Avrupa ve Yeni Dünya'nın etkisini günümüzde bile hissettiğimiz büyük yükselişidir. Eski Dünya'nın en büyüğü olan Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan nedenlerin bazı unsurları bu süreç içinde saklıdır. Osmanlı'nın iktisadi yapısı ilgili çalışmalar birçok yazarın üzerinde yoğunlukla durduğu konulardandır. Örneğin McGowan Anadolu'da, Rumeli'de ve Orta Avrupa' da ticaretteki bariz farklılıklar üzerinde durmuşken,[27] bir başka yazar Mantran' da 17. yüzyılın Osmanlı iktisadi ve ticari hayatında bir dönüm aşaması olduğu vurgusunu yapmıştır[28]

Ekonomisi yapısının büyük oranda tarıma dayalı olduğu bir ülkede, çoğalan nüfusla birlikte, ekilen toprakların sınırına ulaşması, eğer verimlilik artışları yoksa bir noktadan sonra, ekonomik sorunları da beraberinde getirmesi kaçınılmaz hal almaktadır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı şehirlerinin iaşe sorunu önemli sayılabilecek oranda artmıştır. Köy'ler şehirlerin ihtiyaçlarına neredeyse karşılık veremez durama gelmiştir. Batılı tacirler köylerde yetişen tarımsal ürünleri, Osmanlı devletinden çok daha yüksek fiyatlara satın alıp kendi ülkelerine aktarmaktadırlar. Osmanlı Devletinin tarımdan elde edilen ürünlere getirmiş olduğu ihracat yasağı tam anlamıyla uygulama alanı bulamamıştır. Avrupa'nın da etkisiyle Osmanlı Devleti'nde fiyatlar yükselme eğilimi içindedir. Narh uygulamaları bu eğilimi ortadan kaldırmamıştır. 17. ve 18. Yüzyıllarda Batı Avrupa ekonomileri uzun dönemli bir bunalım içinde kaldılar. Pek çok ülkede üretim ve nüfusun artış hızı yavaşladığı gibi işsizlikte artmaya başladı. Bu sorunları gidermek için Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler farklı dış ticaret politikaları izleyerek ülke içinde ki altın ve gümüş miktarı artırılarak milli servetin bu şekilde sağlanmakta idi. Bir başka değişke dış ticaret fazlası vermesini savunuyorlardı.[29] Bu yöntemle yerli üretim artırılacak işsizlik azaltılacak ve her devlet kendi dış ticaretini ve kendi tüccarlarına ayrıcalıklar sağlayacaktı bu yöntem merkantilist politikalar olarak her kesimdeki tüccarların konumunu güçlendirmiş oluyordu.[30] Osmanlı tüccarları ise Avrupalı tüccar ile rekabette boy ölçüşememekte, hammadde sıkıntısı nedeni ile de maliyetler yükselmekte, üretim gerilemekte idi. 17. yüzyıla doğru, Osmanlı ticari hayatında sadece Osmanlı akçesi değil, bunun yanında Venedik düke altını, Hollanda ve İspanya paraları gibi yabancı gümüş paralar da işlem görmektedir. Avrupalılar Yeni Dünyadan getirdikleri değerli madenleri altın ve gümüşü, Osmanlı devletine, ayarı düşürülmüş; gümüş içeriği azaltılmış para olarak sürmektedirler. Parasal (emisyonun) genişlemenin getirdiği olumsuzlukları bu şekilde aşmayı öğrenmişlerdir. Bu paraların kasıtlı olarak batılı tüccarlar tarafından Osmanlı piyasalarına sokulması, Osmanlı para düzenini altüst etmiş çok büyük oranda değer kaybına uğramasına sebep olmuştur. Buna rağmen yabancı kökenli tacirlerin Osmanlı iktisadi ve mali hayatında ne kadar önemli olsalar dahi yinede, 18. yüzyıl boyunca iç ticari hayat Müslüman Osmanlı tüccarlarının kontrolü altında olduğu görülmektedir.[31]

Ticari yollar bakımından ise Orta Doğu'dan geçen Hindistan ticaret yolu eski öneminden uzak bir duruma gelmiştir. Osmanlı'nın çağının gerisini de kalan hantal, ağır, eski gemileri karşısında, rüzgâr gücü ile gidebilen, hafif ince döneminin modern sayılabilecek gemileri ile Hint okyanusunda avantajı ve ticari gücü ellerine geçiren Avrupalılar, artık, bu ticaret yolunu Osmanlıdan bağımsız olarak Osmanlıya bağlı kalmaksızın kendi menfaatleri yönünde kullanmaktadırlar. Tarihte Birleşik Krallık olarak bilinen İngiltere ileri zamanlarda Hindistan'ı

[27] Bruce McGowan, "Economic Life in the Ottoman Empire: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800", Cambridge University Pres, (1994). "The Age of Ayans, 1699-1812", An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Halil Inalcık ve Donald Quartert (ed.), **Cambridge University Press**, Cambridge 1981, 639-758,
[28] Robert Mantran, "Transformation du commerce dans l'Empire ottoman au dix- huitiéme siècle", *Studies in Eighteenth Century Islamic History,* Thomas Naff ve Roger Owen (ed.), Southern **Illinois University Press**, Feffer & Simons, Inc., London 1977, s. 217, 235.
[29] Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.72.
[30] Pamuk, a.g.e., s.72.
[31] Charles Issawi, "Population and Resources in the Ottoman Empire", Studies in Eighteenth Century Islamic History, T. Naff and R. Owen (ed.), **Feffer and Simons Inc.**, London 1977, s. 152-164.

sömürge haline getirecek yeni ve çok güçlü bir devlet olarak Avrupa'da doğmaktadır. Hint Okyanusunda Osmanlı Devleti'nin konumu eskisi kadar güçlü değildir. Diğer yandan Osmanlı Devleti coğrafi ve siyasi açıdan en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Osmanlı eskisi gibi artık küçük devletlerle değil, büyük imparatorluklarla komşu olmuştur, buda haliyle ekonomi ve siyasi sorunları da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin genişlemesinden en çok karlı çıkan ulus ise Rumlar olmuştur. Zira 18. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinde faaliyetleri bakımından en fazla belirginlik gösteren gayrimüslim tüccar kesimi, ticari münasebetleri esnasında hem Orta Avrupa'ya yönelen kara ve nehir yollarını, hem de Karadeniz ve Akdeniz ticaret yollarını en fazla kullanan Rumlar teşkil etmektedir.[32] Ancak 18. yüzyılda kara ve nehir güzergâhlarını kullanarak Viyana ve daha kuzeydeki Slav ve Alman şehirlerinde ticaret kolonileri oluşturan Rumlara, başta Makedonya olmak üzere Rumeli'nin değişik bölgelerinden kalkıp gelen diğer Balkan devletlerine ait tacirlerine, Ermeniler, Yahudiler ve Müslüman tüccarlar da refakat etmiştir. [33]

18. yüzyılda girildiğinde görmekteyiz ki başta Rumlar olmak üzere diğer Balkan milletlerine mensup tüccarların ön plana çıkması ve Batılı dış pazara yönelik olarak yetiştirilmeye başlanan pamuk, tütün, mısır vb. zirai ürünlerini ithal edebilmek için Balkanlara daha fazla girmiştir. Bu sırada tüccarların bir aracı sınıf olarak bulundukları konumlarını güçlendirmeleri ayrıca önceki yüzyıllarda bu bölgede yoğun olarak faaliyet gösteren Venedik ve Dubrovniklilerin yerlerini almaları önemli rol oynamıştır.[34] Osmanlı topraklarındaki üreticilerle Avrupalı tüccarlar arasında sıkı ilişkiler kurarak, ithalat ve ihracattaki denetim mekanizmalarını arttıran bu tacirler, Rusya, Orta Avrupa ve Akdeniz ülkelerine yayılarak buralardaki ticaret faaliyetlerinde aktif biçimde yer almaya başladılar.[35]

Yine bakıldığında görülmektedir ki 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Balkanlar'daki ticaret faaliyetlerinde Rumların etkinliklerinin artmasında, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan tebaasından bazılarının Avrupa topraklarına göç etmeleri önemli rol oynamıştır. Bu göç eden toplulukların başında da, Rumların Balkanlardaki en büyük rakipleri olan Yahudiler bulunmaktaydı. 17 yüzyılın başından. İtibaren Balkanlar'da Dubrovnikliler ve Yahudilerin ticarî faaliyetleri azalmış, Yahudi nüfusunda göçler yaşanmaya başlamıştı. 1600 ile 1800 yılları arasında Balkanlardaki Yahudi nüfusu azaldı. 18. yüzyıl boyunca da, sayısı net olmayan Yahudi kesimi, her biri birer ekonomi merkez durumundaki Viyana, Trieste, Livorna, Amsterdam, Londra, Hamburg gibi Avrupa şehirlerine göç ettiler.[36] Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla (1774) Karadeniz ve Tuna Nehri'nin uluslararası ticarete açılmasının ardından, Rum tüccarlar Viyana, Leipzig, Paris, Marsilya ve Londra gibi Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerinde yerleşmeye başladılar.[37] Osmanlı Devleti ve bu merkezlerdeki Rumlar arasında aile bağlarının sürdürülmesi sebebiyle de, önceden

[32] Vasilj Popovic,. "Les Merchands Ottomans à Vienne en 1767, **Revue Historique du Sud-est Européen,** XVII/4-6, 1940**,** s. 166-187.
[33] Bruce McGowan**,**. Economic Life in the Ottoman Empire: *Taxation, Trade and Struggle for Land* 1600-1800, *Cambridge University Pres,(*1994). "The Age of Ayans, 1699-1812", An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Halil Inalcık ve Donald Quartert (ed.), *Cambridge UniversityPress, Cambridge*, 639-758. (1980). "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the Context of an Expanding World Economy in the XVII-XVIII th Centuries", **International Journal of Turkish Studies**, 2/1, 1981. s. 57-63.
[34] Nikolay Todorov, "Certain Problem du developpment Urbaindans les Provinces Balkaniques de L'Empire Ottoman aux XVIe-XIXe Siécles", **Association Internationale de Sud-Est Europeenne**, 1975, s. 52.
[35] Reşat Kasaba. **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s.30.
[36] Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Merchant", **Journal of Economic History**, 20, 1960, s. 274.
[37] Reşat Kasaba, **a.g.e.**, s.24-25,

beri Osmanlı topraklarından mal çıkarmakta uzmanlaşan Rumların ticaret faaliyetlerine daha da hız kazandırdığı görülmektedir [38]

18. yüzyıla girildiğinde bir diğer husus da Osmanlı Devleti'nin dış ticari piyasasında önemli yer tutan gayrimüslim tüccar kesimi arasında yer alan Ermenilerin deniz ticareti yapmadıkları görülmektedir. Fakat bununla birlikte dikkat çeken husus mücevherat sektöründe söz sahi oldukları bilinmektedir. Büyük bir kısmının Avrupa piyasasından getirilen kıymetli taşların ticaretini yapmalarıyla dikkat çektikleri görülmektedir. Avrupa'dan getirilen bu taşları kendi sanatsal marifetlerine göre şekil verip işleyerek veya Doğu kültürünün sanatsal zevkine göre yeniden şekil verip Pazar piyasasına sunan Ermeni tüccarlar pahalı mücevherat ticaretinden çok büyük paralar kazanmışlardır.[39] Diğer bir azınlık topluluk olan Yahudiler de deniz ticari seferlerine pek sıcak bakmamışlar, fakat Osmanlı Devleti ile beraber batıya açılmışlar Avrupa'da ekonomik bakımından ileri olan bazı şehirlerde yayılmacı politika izlemişler ve bu yerleşim merkezlerde bulunan diğer Yahudilerle ilişki içerisinde olduklarından ötürü deniz ticari sektörüne çok büyük yatırımlar yapmışlardır.[40]

Batı uluslarının bu sayede Savaş teknolojisini çok hızlı bir şekilde ilerlettiği görülmektedir. Kılıcın yerini ateşli silahlar almıştır. Savaş eskiye göre daha pahalı ve maliyetli bir hal almıştır. Bunun neticesinde savaşlar bütçe açıklarına sebep olmaktadır. Osmanlı'nın düşmanları karşısında başarılı olabilmesi için, merkez (kapıkulu) ordusuna ağırlık vermesi ve tımar sistemini ihmal etmesine sebep olmuştur. Üretim şekli değişmediğinden, ayni vergi yapısından nakdi vergileme şekline başarılı bir geçiş yaması da de söz konusu olamamıştır. Devlet, artan fiyatlar karşısında tımar sisteminden yeteri kadar gelir elde edemeyince, iltizam sistemi üzerinden tebaasına yönelik uygulamalar ortay koymuş ve bunun sonucu olarak ekonomi daha da olumsuz bir yapıya dönüşmüştür.

Sonuç

17. yüzyılın başlangıcından itibaren ve takip eden dönemler kısaca ele alındığında Osmanlı Devleti ve Batılı devletleri arasındaki ticaret ilişkilerde hem Osmanlı hem de Avrupa devletleri açısından gelinen aşama, taraflar arasında iktisadi sahasında olduğu kadar askerî, siyasî, bürokratik alanlarında da ipuçları vermesi bakımından da önem arz etmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın askerî, teknoloji ve endüstri sahalarında üstünlüğünü kabul ettiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte yaşanan gelişmeler eş zamanlı olarak Osmanlı dış ticaretinde, ticari ve mali menfaatlerine hizmet etmekten uzak bir durum göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, 17.yüzyılın sonlarından 18.yüzyılın sonuna kadar Batılı devletler ile ticari ilişkilerinde meydana gelen değişmeler kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. Osmanlı Devleti, Batılı Devletler ile yapılan ticari münasebetlerinde ekseriyetle sanayi ürünleri ithal edip karşılığında ise hammadde ihraç etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da, Osmanlı ve Avrupa arasındaki ticaret dengesi sürekli olarak Osmanlı'nın aleyhine işlemiştir.

Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz yolunu kullanarak Osmanlı Devleti üzerindeki gücünü arttırarak, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı dış ticaretinde daha çok söz sahibi oldukları görülmektedir. Bunun neticesi olarak, sanayileri kalkınma aşamasında olan Avrupalı devletlerle boy ölçüşmekte zorlanan Osmanlı Devleti ile ortak sınırları olan ve doğrudan ticaret ilişkilerde bulunulan devletler karşısındaki avantajını da kaybetmekte olduğunu görülmektedir. Osmanlı ile ortak sınıra sahip olan ve doğrudan ticaret yapılan Avusturya ve Rusya gibi devletlerin Osmanlı ticaretinde daha fazla söz sahibi olması, en fazla Batı kökenli Osmanlı

[38] Traian Stoianovich "The Conquering Balkan Merchant", **Journal of Economic History**, 1960. *s.190,249,252.*
[39] Nicolas V. Michoff**, Conribution a L'Histoire du Commerce de La Turquie et de La Bulgarie, III,** Rapports Consulaires Français Documents Officiels et Autres Documents, Svichtov, 1950, s. 60.
[40] Michoff, a.g.e., s.60.

tacirleri ve bu tacirler arasında da, farklı etnik kimliklere mensup Balkan tacirlerinin işine yaramıştır. Avrupa uluslarının Osmanlı'nın üzerindeki güçlerini arttırmasını iyi değerlendiren ve bunu fırsata dönüştüren bu tüccarlar, hem kara yolu ile hem de deniz yoluyla faaliyetlerini Avrupa içlerine yaymayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

AKAD Mehmet Tanju, **Osmanlıların Stratejik Sorunları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1995.

AKÇURA Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda),** Türk Tarih Kurumu Yayınları. İstanbul 1940.

AKDAĞ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559)**, Barış Kitapevi, Ankara1999.

ÇELİK Birten, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı", **EJOS,** No. 11, 2004**,** s. 1-163.

ELDEM Edhem**,** "Osmanlı Devleti ve Fransa: 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırılmalı Bir Bakış", Osmanlıdan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,: **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1998, s. 14-32..

GEÇ Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

KASABA Reşat**, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul 1993.

KENNEDY Paul**, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev: Birtane Karanakçı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.

MİCHOFF Nicolas V., **Conribution a L'Histoire du Commerce de La Turquie et de La Bulgarie,** III, Rapports Consulaires Français Documents Officiels et Autres Documents, Svichtov 1950.

McGOWAN Bruce,**.** Economic Life in the Ottoman Empire: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800, Cambridge University Pres,(1994). "The Age of Ayans, 1699-1812", An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, Halil Inalcık ve Donald Quartert (ed.), Cambridge UniversityPress, Cambridge, 639-758. (1980). "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the Context of an Expanding World Economy in the XVII-XVIII th Centuries", International Journal of Turkish Studies, 1981.

ISSAWI Charles, "Population and Resources in the Ottoman Empire", Studies in Eighteenth Century Islamic History, T. Naff and R. Owen (ed.), **Feffer and Simons Inc**., London, 1977, s. 152-164.

İNALCIK Halil**.** "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar" Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak; çev: Altok, Z.), **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul 1998.

KURDAKUL Necdet, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyat, İstanbul 1981.

LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, TTK, Ankara 1998.

MANTRAN Robert**),** "Transformation du commerce dans l'Empire ottoman au dix- huitiéme siècle", *Studies in Eighteenth Century Islamic History,* Thomas Naff ve Roger Owen (ed.), **Southern Illinois University Press, Feffer & Simons, Inc**., London, 1977 s. 217- 235.

ÖZKAYA Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994**.**

ÖZVAR Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması,** Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003.

PAMUK Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

POPOVİC Vasilj, "Les Merchands Ottomans à Vienne en 1767, **Revue Historique du Sud-est Européen**, XVII/4-6, 1940, s.166-187.

PRICE Richard, **British Society 1680-1880 Dynamism, Containment and Change**, Cambridge University Pres, 1999**.**

REYHAN Cenk, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri,** Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

STOIANOVICH Traian**,** "The Conquering Balkan Merchant", **Journal of Economic History**, 20, 1960, s. 274.

TODOROV Nikolay, "Certain Problem du developpment Urbaindans les Provinces Balkaniques de L'Empire Ottoman aux XVIe-XIXe Siécles", **Association Internationale de Sud-Est Europeenne,** 1975. s.43-58.

QUATAERT David, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922** çev: A. Bertay, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

TALLET Frank**,** War and Society In Early Modern Europe, 1495-1715, Routledge, London 1997.

TEZEL Yahya Sezai**, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

TIZLAK Fahrettin**,** "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Yukarı Fırat Havzası'nda Eşkıyalık Hareketleri", **Belleten**, C. LVII, Aralık 1993, S. 220 TTK, Ankara 1994, s. 751-780.